

УДК 355/359.07(477)1923/2023

АУЛІН О. А.

<https://orcid.org/0000-0001-7304-7182>

<https://doi.org/10.33577/2313-5603.44.2025.227-243>

СПЕЦИФІКА ВПЛИВУ ВІЙСЬКОВИХ НА ПОЛІТИЧНУ СФЕРУ ТУРЕЧЧИНИ (1923 – 2023)

У статті досліджується специфіка впливу збройних сил на політичну сферу Турецької Республіки. Встановлено інтегративний характер співвідношення релігійно-політичної сфери та інституціоналізованої військової структури в процесі становлення і розвитку османсько-турецької державності. Показано динаміку змін інтенсивності участі армії в політичному житті Туреччини, а також визначено сучасну конфігурацію зазначених взаємовідносин. Зроблено висновок, що в середньостроковій перспективі, за умови перемоги політичних сил, опозиційних до чинного режиму, ймовірно є суттєва трансформація політичного статусу турецьких збройних сил.

Ключові слова: армія, політика, ексцепціоналізм, ісламізм, посткемалізм.

Постановка проблеми. Російська агресія проти України на тлі суттєвих змін у ставленні вищого керівництва США до військової політики офіційного Києва вимагає подальшого розвитку та укріплення союзницьких відносин з іншими стратегічними партнерами, зокрема Турецькою Республікою. Туреччина традиційно підтримує державний суверенітет і територіальну цілісність України, надає військову та гуманітарну допомогу під час російсько-Української війни. Водночас політичний прагматизм офіційної Анкари не виключає співпрацю з російською стороною в економічній та інших сферах. Турецька політична опозиція також бачить в Україні свого союзника, але, на відміну від теперішньої партії влади, виступає проти поглиблення відносин з кремлем. Крім того, результати останніх парламентських виборів, а також масових протестів через арешти політичних суперників президента Р.Т. Ердогана свідчать про можливість кардинальних змін у Туреччині в разі перемоги опозиційних ісламістам сил, до яких традиційно належать військові. Тому актуалізується проблема дослідження специфіки впливу збройних сил на політичну сферу Турецької Республіки задля виявлення загальних тенденцій, які можуть позначитися на подальшому розвитку українсько-турецьких відносин.

Аулін Олександр Анатолійович, кандидат філософських наук, доцент кафедри загальновійськових дисциплін, Військовий інститут телекомунікацій та інформатизації ім. Героїв Крут, м. Київ.

© Аулін О. А., 2025.

Мета статті – проаналізувати специфіку впливу військових на політичну сферу Турецької Республіки протягом ста років з моменту її заснування.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Різні аспекти проблеми впливу військових на політичну сферу Туреччини розглядалися в роботах багатьох вітчизняних та іноземних вчених. Зокрема, специфічні риси військових переворотів, що відбулися в Туреччині в різні роки, а також реакцію на них у парламентських колах і місцевих медіа, розкривають такі автори; як Аксой В. (2018), Баран Т. (2002), Демір Є. (2006), Дурсун Й. (2016), Караман С. (2023), Орал М. (2016), Хогом Л. (2019). Бертоліні Е. (2023) досліджує ексцепціоналізм у конституції Туреччини; Ганіоглу М. – ставлення Ататюрка щодо ролі військових як запобіжника повернення ісламу у велику політику (2018), Гюнеш Г. (2016) – взаємовідносини президента Ердогана та армії, Гудвін Дж. (1999), Озкан А. (2019), Роган Е. (2022), Срібняк І. (2010) – роль військових в османській історії. Кайнар А. (2022) аналізує заходи зі створення цивільного контролю та встановлення президентського керівництва над збройними силами; Ілмаз М. (2012) – специфіку політичного ісламу в Туреччині. Безпосередньо проблематиці впливу військових на політичну сферу Турецької Республіки присвячені праці Дорронсоро Ж., Гуріссе Б. (2015) та Стемпневської-Шидловської П. (2022). Після опублікування дослідження перших двох авторів відбулися кардинальні зміни щодо ролі армії в турецькій політиці, викликані невдалим путчем 2016 р., багаторічною фінансово-економічною кризою в країні, що розпочалася у 2018 р., та кардинальними змінами в політичному балансі на користь місцевої опозиції за результатами парламентсько-президентських виборів 2023 р. У дослідженні Стемпневської-Шидловської через об'єктивні причини (праця була завершена в 2021 р.), також як і у Дорронсоро та Гуріссе, не були враховані реалії політичної ситуації 2023 р. Водночас, в обох роботах практично відсутній аналіз ролі військових у політичній сфері Туреччини під час Другої світової війни, недостатньо чітко прослідкована безпосередня участь генералітету у формуванні та функціонуванні політичної системи Першої та Другої Турецьких Республік (зокрема у партійному будівництві), також відсутній український контекст.

Виклад основного матеріалу. Починаючи з часів раннього середньовіччя, лише одна цивілізація – мусульманська – спромоглася кинути виклик у боротьбі за світове домінування своєму західно-християнському конкуренту. Ісламізація значною мірою

відбувалася завдяки військовим зусиллям. Серед головних розповсюджувачів нової релігії важливе місто в ті часи посідав інститут воїнів за віру – газі, які постійно пересували зону ісламського фронтиру. Це стосувалося і початку невеликого бейліку (удільного князівства) Османа I, з якого починалася майбутня Османська імперія. В часи свого правління Осман-бей вдало використовував релігійну пасіонарність газі. В подальшому, знову ж таки спираючись на воїнів ісламу, османські султани, які водночас отримали титул халіфа, об'єднавши адміністративну та релігійну владу, значно розширили кордони мусульманських володінь. У часи найбільшої могутності Блискуча Порта контролювала великі простори на трьох континентах в Азії, Африці та Європі, зокрема двічі облягала Відень (*Goodwin, 1999: 27-29*). У цю історичну добу формувалася симбіотична військово-релігійно-адміністративна система, що сприяло розширенню та укріпленню османської держави.

З середини XV ст. османська армія, насамперед її привілейований підрозділ – яничари, починає відігравати дедалі більшу роль у політичному житті імперії. Йдеться, навіть, про заколоти з метою повалення свого безпосереднього патрона – султана. Під час першого бунту, що відбувся у 1446 р., яничарам не вдалося нав'язати свою волю Мураду II щодо престолонаслідування. Проте інцидент залишився в історичній пам'яті османів як «Повстання Бучуктепе». Бунти яничарів набирали обертів у 1512, 1525, 1589, 1621-1622, 1656, 1659, 1703, 1719, 1720, 1730, 1806, 1807, 1808 роках доти, доки в 1826 р. яничарський корпус не був ліквідований (*Срібняк, 2010: 26-41; Özcan, 2019*).

Завдяки реформам у воєнній справі султана Махмуда II на межі XIX – XX століть офіцерський корпус належав до найбільш освічених і патріотично налаштованих верств населення тодішньої Османської імперії. Історична пам'ять мусульманського населення, яке ототожнювала військових з героями-газі, яким належала видатна роль у заснуванні османської держави, корпоративна солідарність і готовність взяти участь у модернізації країни робили армію потужною політичною силою. У 1908 р. відбулася молодотурецька революція. Офіцери, члени організації «Єднання і прогрес» (*İttihat ve Terakki Cemiyeti*, далі – ІТС), виступили з вимогою ввести конституційний лад. Цей заклик був підтриманий більшістю офіцерського корпусу, що призвело до поновлення дії конституції 1876 р. і скликання парламенту, в якому військові отримали більшість.

1913 – 1914 роки в історії Османської імперії іноді називають періодом правління «Трьох пашів (генералів)» – молодотурецького тріумвірату в складі Джемалє-паша, Енвера-паша і Талаата-паша, що підкреслює важливу роль, яку армія тоді відігравала в політичній сфері (*Kibil, 2023; Rogan, 2022: 27 – 29*).

Під час «Визвольної війни» 1919 – 1923 рр. Мустафа Кемаль (президент з 1923 р.; Ататюрк з 1934 р.), у ті часи більш відомий як Газі Кемаль-паша, та його прихильники вели жорстку боротьбу за зосередження політичної влади у своїх руках. У 1920 – 1922 роках, перемігши ліву опозицію в особі проісламістських і прокомуністичних фракцій «Зеленої армії», та праву – в особі іттихадистів (прихильників ІТС), кемалісти зіткнулися з політичними опонентами у новому парламенті – Великих національних зборах Туреччини (*Türkiye Büyük Millet Meclisi*, далі – ТВММ). Збори на той час були майже єдиним інструментом політичної легітимації влади свого голови Мустафи Кемалє. У 1922 – 1923 рр. більшість депутатів розділилася на дві фракції: «першу групу захисту прав Анатолії та Румелії» – з прихильників майбутнього Ататюрка – і опозиційну «другу групу». На черговому засіданні у травні 1923 р. ТВММ переобрав своїм головою Кемаль-пашу. Міністрами закордонних справ, оборони та прем'єр-міністром стали найближчі соратники Ататюрка. Відповідно, Мустафа Ісмет Іньоню-паша, Муса Кязим Карабекір-паша та колишній офіцер і дипломат Алі Фетхі Ок'яр. Майбутній маршал Мустафа Февзі Чакмак-паша очолив генеральний штаб (*Dorronsoro, Gourisse, 2015*). У другій половині 1923 р. «перша група» була трансформована в Республіканську народну партію (*Cumhuriyet Halk Partisi*, далі – СНР), до складу якої увійшла велика кількість колишніх офіцерів. Це, зокрема, допомогло ввести партійну дисципліну за зразком армійської та створити дієвий інструмент політичного диктату Ататюрка. Після його смерті СНР у 1938 – 1972 рр. очолював його найближчий соратник – також колишній генерал Ісмет Іньоню, якого було обрано другим президентом Турецької Республіки (*Karayaman, 2010*).

Перемігши політичну опозицію, Мустафа Кемаль та його прихильники вирішили перетворити місцеву мусульманську інфраструктуру на додатковий важіль свого політичного впливу. Після провалу цього проекту кемалісти об'явили, що будуватимуть Турецьку Республіку на основі шістьох принципів («стріл», що досі залишаються на логотипі СНР): республіканізму, етатизму,

тюркізму (турецького націоналізму), вестернізації, лаїцизму та революційності. У своїх виступах Ататюрк проводив думку про необхідність проведення «туранської» національної політики, не сумісної з «катастрофічною політикою ісламізму» (*Ганіоглу, 2018*). Витискаючи таку потужну соціальну силу, як іслам, зі сфери великої політики, кемалісти водночас формували запобіжник мусульманському політичному ренесансу у вигляді армії.

Загалом у 1920-х роках політична система Турецької Республіки формувалася за визначальної ролі збройних сил. Так у лютому 1924 р. на військових навчаннях в Ізмірі Мустафа Кемаль заручився підтримкою армійського керівництва щодо ліквідації інституту халіфату. Наступного місяця ТВММ ухвалили закон про скасування цього інституту і висилки з країни халіфа Абдольмеджида II та всіх членів османської династії (*Аксоу, 2018*). Ататюрк формально розділив політичну і військову сфери. Поряд із цим високий авторитет армії в суспільстві разом із самовизначенням військових як охоронців кемалістської спадщини залишили армію вплетеною в політичне життя за моделлю «опікуна» (*guardian model*). Це знайшло своє віддзеркалення в Конституції Туреччини, окремих законах і промовах Мустафи Кемалю. Наприклад, у Конституціях 1924, 1961 та 1981 років на військових покладалося завдання із захисту турецької держави не тільки від зовнішніх, але й внутрішніх загроз (*Dorronsoro, Gourisse, 2015*).

У лютому 1931 р., виступаючи в офіцерському клубі у м. Конья, Кемаль-паша зазначив, що армія, крім своєї основної функції – захисту від зовнішніх ворогів, виконувала і додаткову – підтримання реформ, залишаючись прогресивною силою в державі. На його переконання, збройні сили були покликані не лише захищати державу від зовнішніх ворогів, але й виступати гарантом внутрішньої єдності та стабільності, оскільки загрози зсередини часто є підступнішими і небезпечнішими для існування нації. Саме за таких обставин склалася унікальна модель цивільно-військових відносин, завдяки якій формувався феномен турецького військового ексцепціоналізму. Використовуючи збройні сили в політичних цілях, Ататюрк намагався досягнути подвійного результату: витіснити з політики переважно військових дисидентів та ізолювати армію від того, що він вважав згубними політичними впливами (*Bertolini, 2023*). Такі підходи в наступні десятиліття стали правовою основою для неодноразового прямого втручання військових у політичне життя

Туреччини. Мета кожного військового перевороту інтерпретувалася як захист або відновлення демократичного конституційного ладу, якому загрожували внутрішні вороги на кшталт деструктивних політичних партій або курдських сепаратистів (*Dorransoro, Gourisse, 2015*).

Під час Другої світової війни генералітет у вищому керівництві Туреччини на чолі з президентом і лідером СНР Ісметом Іньоню реалізовував заходи, спрямовані на збереження наявної політичної системи, лавіруючи між ворогуючими міжнародними коаліціями в межах прагматичного нейтралітету. Так Анкарою були укладені договори про ненапад, з одного боку, з Францією та Англією, з іншого – з Третім Рейхом. Демонструючи прихильність до держав Осі, в 1940-х роках Туреччина постачала до Німеччини хроміти. Водночас були укладені договори про експорт цього стратегічного мінералу до США та Великобританії в обсягах, які значно перевищували потреби обох країн. Поряд із цим, затягування Анкарою рішення щодо пропуску німецьких військ через власну територію на підмогу місцевим колабораціоністам дозволило Лондону придушити антибританське повстання в Іраку у 1941 р. і зберегти контроль над стратегічно важливими нафтопромислами (*Gül, 2006*).

Ще однією поступкою для німців, які виношували ідею організації тюркського супротиву на радянській території, стали ситуативні зміни в політичній системі Турецької Республіки. Зокрема, тимчасово знімалися обмеження щодо діяльності пантюркістського сегменту місцевих ультранационалістичних сил. У 1941р. у Туреччині було створено Пантюркістський комітет. Заразом було дозволено видання журналів *Millet, Tanrıdağ, Turk, Gök-Böğü* та інших, які на власних шпальтах пропагували пантюркістські погляди. Але, коли у 1944 р. результат війни став вже зрозумілим, згадані видання були закриті, пантюркістські ідеї, як і в часи правління Ататюрка, знову почали піддаватися критиці з боку влади (*İşık, 2017*). Водночас, неоднозначний характер відносин Анкари з гітлерівською Німеччиною негативно відбивався на радянсько-турецьких відносинах.

У другій половині 1940-х – на початку 1950-х років колишні військові у лавах панівної СНР на чолі з Ісметом Іньоню опинилися в складній ситуації, яка вимагала кардинальних змін у політичній сфері країни. Навіть майже повна концентрація влади в руках колишніх військових (крім Іньоню, ще два його товариші

по службі займали на той час посади голови парламенту – Кязим Карабекір та прем'єр-міністра – Реджеп Пекер) не давала можливості зберегти статус-кво. Під впливом США, які вимагали за захист від територіальних зазіхань з боку СРСР провести демократичні реформи, Іньоню вирішив розпочати демонтаж однопартійної системи та послабити тиск на ісламські структури (*Dorransoro, Gourisse, 2015*).

У таких умовах у 1946 р. виникла Демократична партія (Demokrat Parti, далі – DP). Після перемоги на парламентських виборах у 1950 р. «демократи» почали використовувати адміністративний ресурс вже для боротьби з колишньою партією влади – СНР, яка перетворилася на опозиційну. Керівництво DP побоювалося можливих антиурядових виступів військових через тісні зв'язки генералітету з Іньоню, який 26 останніх років керував країною на посадах прем'єр-міністра і президента. Тому першими кроками нового уряду стали «чистки» командування збройних сил. На вищі армійські посади, зокрема, начальника Генерального штабу було призначено прихильників DP. Також «демократами» було переглянуто багато секуляристських законів. На тлі економічних проблем, що загострилися наприкінці 1950-х років, та репресій проти військових армія в 1960 р. здійснила перший переворот в історії Турецької Республіки (*Dursun, Oral, 2023*).

Для тимчасового управління країною був утворений орган законодавчої та виконавчої влади під назвою «Комітет національної єдності» (Milli Birlik Komitesi, далі – МВК). До нього увійшли 5 генералів на чолі з Джемалем Гюрселем і 33 офіцери від капітана до полковника. Крім того, Гюрсель став президентом і верховним головнокомандувачем. Було сформовано уряд з 15 цивільних чиновників та 3 генералів, де він обіймав посади прем'єр-міністра та міністра оборони. За рішенням МВК була скасована перша конституція 1924 р. і прийнятий тимчасовий Основний закон, який передбачав, що до проведення парламентських виборів владу в країні здійснюватиме МВК. Діяльність політичних партій була призупинена. Нейтралізовано прихильників DP із числа великих землевласників і релігійних лідерів. Проведена «чистка» в армії та університетах. На пенсію було відправлено 235 генералів і близько 5 тис. старших офіцерів. МВК створив комісію з підготовки тексту нової конституції, скликав Установчі збори та сформував Верховний трибунал з метою організації суду над лідерами переможеної DP і членами кабінету Аднана Мендереса, якого наступного року було страчено. 27 травня 1961 р. у першу річницю перевороту Установчі

збори прийняли нову конституцію. Відтепер влада в країні офіційно розділялася на законодавчу, виконавчу та судову. ТВММ було поділено на дві палати: нижню, національний меджлис та верхню – сенат. Проголошувалась автономія університетів і масмедіа. Начальник генштабу отримував статус командувача збройними силами. Крім того, військові створили Раду національної безпеки (Milly Güvenlik Kurulu, далі – MGK), орган, який отримав право втручатися в політику уряду. До складу MGK увійшли начальник генштабу, командувачі видів збройних сил, деякі міністри, президент і прем'єр-міністр (*Dorransoro, Gourisse, 2015*).

У січні 1961 р. була відновлена діяльність всіх політичних партій, окрім забороненої ДР. У листопаді на виборах у ТВММ кемалістська СНР не змогла здобути рішучої перемоги, тому була вимушена розділити владу з Партією справедливості (Adalet Partisi, далі – АР). Відставний генерал Ригип Гюмюшпали об'єднав у лавах АР значну кількість колишніх членів ДР, а також представників релігійних кіл. Президентом Туреччини залишився відставний генерал Гюрсель. Уряд із висуванців СНР та АР також очолив колишній генерал Іньоню. У жовтні 1961 р. «Комітет національної єдності» саморозпустився, його члени згідно з новою конституцією довічно увійшли до складу сенату. Ці події вплинули не лише на управління країною, але й на соціальне життя громадян, порушивши соціальну рівновагу, яка посилювалася через політико-економічні розбіжності в коаліційному уряді (*Baran, 2002*).

22 лютого 1962 року в Туреччині відбулася нова спроба державного перевороту, організованого переважно молодшими офіцерами та курсантами на чолі з полковником Таляттом Айдеміром. У заколоті взяв участь особовий склад піхотного, танкового та жандармського училищ. Однак генералітет не підтримав повстання, яке було швидко придушене. За ініціативою тодішнього прем'єр-міністра Іньоню путчисти не були засуджені. Тим часом розбрат в уряді призвів до виходу з нього АР. У парламенті відбувалися сутички між депутатами від СНР та АР. Така напружена ситуація стала причиною чергової спроби перевороту під керівництвом Айдеміра. У травні 1963 р. він очолив курсантів анкарського піхотного училища та військовослужбовців деяких столичних військових частин. Після того, як заколотники захопили будівлю радіостанції, ватажок звернувся до співгромадян із промовою. У ній Айдемір зазначив,

що збройні сили були змушені втрутитися, оскільки режим спрямував Туреччину зі шляху Ататюрка і не спромігся вирішити гострі економічні, соціальні та політичні проблеми. Було оголошено про розпуск парламенту та припинення діяльності політичних партій. Під час придушення путчу втрати склали близько 10 вбитих і більш 20 поранених. Учасники заклоту були засуджені на різні терміни, лідери – Талят Айдемір і майор Фетхі Гюрджан – страчені (*Demir, 2006*).

У жовтні 1965 р. відбулися чергові парламентські вибори, на яких перемогла АР. Ісламіст Сюлейман Демірель, що замінив на посаді голови партії генерала Гюмюшпали, сформував новий уряд, який у своїй політиці захищав інтереси великого капіталу. Було звільнено прихильників СНР із числа губернаторів, прокурорів, проведено кадрові зміни в армії, жандармерії, поліції. Президентом країни став колишній начальник генштабу генерал армії Джемал Сунай, який був прихильником панівної АР. У 1965 – 1970-х роках Демірель визначав політику країни. Йому вдалося налагодити добрі стосунки з армійським керівництвом через невтручання у військові справи та заснування Суспільства армійської взаємодопомоги, яке за підтримки великого капіталу створило систему легітимного збагачення генералітету. Додаткову електоральну опору Демірель знайшов серед представників ісламістських кіл країни. Однак згодом у партії намітився розкол через виникнення фракції з колишніх членів ДР, які висловлювали інтереси великих землевласників (*Baran, 2002*).

9 березня 1971 року в Туреччині було викрито підготовку чергового військового перевороту, ініційовану групою радикально налаштованих молодших офіцерів («дев'ятиберезневіків») під керівництвом відставного генерала Джемала Маданоглу, яка мала на меті встановлення ліворадикального режиму. Усі заколотники були звільнені зі служби або заарештовані. Намагаючись не допустити подальшої радикалізації ситуації та перехопити ініціативу у молодших офіцерів, вищий командний склад в особі начальника Генерального штабу Мемдуха Тагмача висунув ультиматум прем'єр-міністру Сюлейману Демірелю, після чого цивільний уряд пішов у відставку. В армії знову відбулася «чистка»: було звільнено близько 100 офіцерів, зокрема 5 генералів, 1 адмірал і 35 полковників (*Ekinci, 2016*).

У травні 1972 р. відбулася чергова урядова криза і новий кабінет міністрів очолив колишній міністр оборони Туреччини Феріт Мелен. У березні наступного року командування збройних

сил вирішило висунути кандидатом на президентську посаду начальника генштабу генерала Фарука Гюрлера, якого підозрювали у зв'язках з «дев'ятиберезневиками». Праві партії така кандидатура не влаштувала. Тому головою держави було обрано їх висуванця – адмірала Фахрі Корутюрка (*Ahmad, 2003: 121 – 148*). Після цього прем'єр Мелен подав у відставку. Політична нестабільність, яка посилилася після наступних політичних криз, наклалася на студентські протести, курдські повстання, терор з боку лівих і правих. У таких умовах у вересні 1980 р. відбувся черговий державний переворот і влада знову повністю перейшла в руки армії (*Karaman, 2023*).

Заснована військовими Рада національної безпеки на чолі з начальником генерального штабу Кенаном Евреном заборонила діяльність партій. Рада намагалася реформувати політичну систему згідно з кемалістськими принципами. У листопаді 1982 р. було ухвалено нову конституцію. Після завершення конституційного процесу військові підготували перехід до цивільного правління. На виборах 1983 р. перемогла Партія Вітчизни (*Anavatan Partisi*, далі – *ANAP*) Тургута Озала. Не протиставляючи себе генералітету, *ANAP* водночас спромоглася представити свою передвиборчу платформу як єдину можливу громадянську альтернативу військовому режиму. В часи правління *ANAP* політична нестабільність негативно впливала на реалізацію реформ, лібералізація мала суперечливий характер, стрімко набирала силу ісламизм, що викликало реакцію у відповідь з боку збройних сил.

1990-ті роки стали складним і визначальним десятиліттям для турецької політичної сфери. Яскравою ілюстрацією тогочасного політичного впливу військових, став "постмодерністський переворот" у лютому 1997 р. Внаслідок серії меморандумів, оприлюднених військовими під час засідань Ради національної безпеки, уряд Неджметтіна Ербакана, який спирався на ісламістську Партію добробуту (*Refah Partisi*), був змушений піти у відставку (*Yilmaz, 2012*). Армія обґрунтувала своє втручання загрозою секулярному устрою держави, вбачаючи в політиці прем'єр-міністра відхід від принципів кемалізму. Ця подія продемонструвала здатність армійського керівництва без відкритого застосування сили змінювати політичну конфігурацію країни. У згаданий період збройні сили активно впливали на формування державної політики – не тільки безпекової та зовнішньої, але й внутрішньої, суттєво обмежуючи автономію цивільного уряду (*Stepniewska-Szydłowska, 2021*).

Ситуація кардинально змінилася в першій чверті ХХІ століття внаслідок приходу до влади в Турецькій Республіці поміркованих ісламістів на чолі з теперішнім президентом країни Реджепом Тайїпом Ердоганом. Це ознаменувало початок поступового, але неухильного зменшення впливу військових, які майже століття вважалися гарантом світського ладу, встановленого Ататюрком. Фактично йдеться про початок активної фази посткемалізму. Перші роки правління ердоганівської Партії справедливості та розвитку (*Adalet ve Kalkınma Partisi*, далі – *AK Parti*) характеризувалися обережним ставленням до військової еліти. Однак зміцнення позицій *AK Parti* через зростання її підтримки серед місцевого населення створило підґрунтя для більш рішучих кроків. Важливим етапом у цьому процесі були гучні судові справи – «Ергенекон» (*Ergenekon*) та «Бальоз» (*Balyoz*). Суди над військовими стали можливими завдяки підтримці курсу *AK Parti* представниками руху «Хізмет» (*Hizmet*) колишнього релігійного наставника Ердогана, впливового проповідника Фетхуллаха Гюлена, вихованці якого на той час займали важливі посади в органах судової влади Туреччини (*Gareth, 2017*). Зазначені процеси, хоча й викликали критику щодо їхньої політичної мотивації та недотримання процесуальних норм, стали важливим інструментом у послабленні впливу військових на політичну сферу. Паралельно з цим відбувалося переформатування правової системи Туреччини. Зокрема, були внесені зміни до Конституції, спрямовані на обмеження повноважень армії та посилення цивільного контролю над нею (*Dorronsoro, Gourisse, 2015*).

Кульмінацією змагання військових та ісламістів за політичне домінування стала невдала спроба державного перевороту 15 липня 2016 р., організованого офіцерами-гюленістами. Після придушення путчу відбулися масштабні чистки в армії та інших державних структурах, що призвело до подальшого послаблення впливу армійської еліти. 150 тисяч військових, чиновників, викладачів, поліцейських, співробітників міністерств та органів юстиції звільнили з роботи або тимчасово усунули від виконання обов'язків. За звинуваченнями в причетності до планування перевороту було затримано 103 генерали та адмірали (*Gunes, 2016*).

Хоча опіка військових над турецькою політикою поступово була замінена партійним контролем АК Рарті над армією, що відкрив шлях до формування персоналістського режиму Ердогана, військові і сьогодні залишаються значущою, хоча й менш публічною, політичною силою в Туреччині. Генералітет ще зберігає значні інституційні ресурси та вплив у сфері національної безпеки і зовнішньої політики. Через регіональну нестабільність, конфлікти в сусідніх країнах і боротьбу з тероризмом бачення армійськими елітами стратегічних питань залишається важливим для політичного керівництва країни. Експертні оцінки розвідувальних підрозділів і контроль над потужними силовими структурами роблять керівництво армії невід'ємною частиною процесу прийняття рішень у цій сфері. Слід додати, що майбутнє ролі військових у турецькій політиці багато в чому залежатиме від результатів політичної боротьби в країні (Kaynar, 2022). В умовах політичної турбулентності, в якій опинилася Туреччина за результатами парламентсько-президентських виборів 2023 року, можна очікувати подальшої зміни ролі армії у політичному житті країни в разі перемоги опозиційних сил на чолі з СНР. Останні вимагатимуть подальшої демократизації військової сфери, посилення громадянського контролю та більшої прозорості, а також зменшення активності у міждержавних турецько-російських відносинах (Haugom, 2019). Такий розвиток подій, безумовно, позитивно віддзеркалюватиметься на подальшому розвитку стратегічного співробітництва між Києвом та Анкарою.

Висновки. Від самого початку османсько-турецьке державотворення формувалося як симбіотична військово-релігійно-адміністративна система. Через це інститут армії отримав стійке позитивне маркування у суспільній свідомості. З середини XV ст. воєнна еліта, уособлена в корпусі яничарів, продовжила відігравати помітну роль у політичному житті імперії. Проте, внаслідок переродження з ефективного воєнного інструменту османських правителів на деструктивну політичну силу, у перші половині XIX ст. цей військовий інститут був ліквідований. На межі XIX – XX століть офіцерський корпус належав до найбільш освічених і патріотично налаштованих верств населення тодішньої Османської імперії. Молодотурецький рух сприяв позитивним політичним змінам в імперії до того часу, як в 1908 р. отримав практично необмежену

владу і перетворився на близький до тоталітарного режим. У 1920-х роках Османська імперія за активної участі збройних сил була переформатована на республіку, що управлялася Атаатюрком та його прихильниками з використанням авторитарних методів. Армія отримала законодавче визнання як головний захисник кемалізму та запобіжник відродження ісламізму. У 1940 –1990-х роках відбувалася поступова редукція кемалістської системи державного управління в напрямку демократизації, що супроводжувалася проявами повзучої ісламізації та одночасним посиленням ролі військових у політичному житті республіки. З приходом у 2002 р. до влади в Туреччині поміркованих ісламістів на чолі з теперішнім президентом Ердоганом розпочалася активна фаза посткемалізму. Однією з головних рис нового етапу турецької історії стало суттєве нівелювання політичного статусу армійських еліт з одночасним збереженням їхнього впливу в секторі безпеки. Водночас посилення негативних для чинної влади тенденцій, що яскраво проявилися в контексті парламентсько-президентських виборів 2023 р., здатне призвести до перемоги опозиційних сил і суттєво трансформувати роль та місце збройних сил у політичній сфері. Для офіційного Києва переформування влади в Туреччині на користь опозиції з подальшою демократизацією військової сфери матиме переважно позитивні наслідки. Тому наступні розвідки в межах цього напрямку досліджень доцільно спрямувати на аналіз розвитку відносин між військовими та опозиційними колами Туреччини.

Використані посилання

Ганюглю М. Ш. (2018). *Атаатюрк: біографія мислителя*. Львів, Видавництво Анетти Антоненко, Київ, Ніка-Центр, 239 с.

Срібняк Ігор. (2010). Яничарський корпус османської армії (1362 р. – кінець XVI ст.). *Україна в Центрально-Східній Європі*: 36. наук. пр. К.: Інститут історії України НАН України. Вип. 9 – 10. С. 26-41.

Ahmad F. (2003). *The making of modern Turkey*. The Taylor & Francis e-Library. 267p. URL: [https://psi301.cankaya.edu.tr/uploads/files/Feroz%20Ahmad%20Making%20of%20Modern%20TR\(1\).pdf](https://psi301.cankaya.edu.tr/uploads/files/Feroz%20Ahmad%20Making%20of%20Modern%20TR(1).pdf) (дата звернення: 05.04.2025).

Aksoy Volkan. (2018). Halifeliğin Kaldırılması ve Abdülmecid Efendinin Sürgün Edilmesinin İstikbal Gazetesine Yansıması. *History Studies*. Volume 10. Issue 8, November. p. 1 – 18. (дата звернення: 05 квітня 2025).

Baran Tülay Alim. (2002). Darbeler Dönemi ve Demokrasiyi Yaşatma. *Türkiye'de Demokrasi ve Parlamento Tarihi*. URL: <https://ets.anadolu.edu.tr/storage/nfs/TAR312U/ebook/TAR312U-13V2S1-8-0-1-SV1-ebook.pdf> (дата звернення: 05 квітня 2025).

Bertolini Elisa. (2023). The Turkish Military Exceptionalism and the 1924 Constitution. *DPCE Online*. Vol. 61 No. 4. URL: <https://www.dpceonline.it/index.php/dpceonline/article/view/2054/2180> [Дата звернення 05 квітня 2025].

Demir Yeşim. (2006). Albay Talat Aydemir'in Darbe Girişimleri. *ÇTTAD*, V/12, (Bahar), s.s. 155–171. URL: https://ataturkilkeleri.deu.edu.tr/pdf/13ncusonhali/11-S13_yesimdemir_155-171.pdf (дата звернення: 05 квітня 2025).

Dorronsoro Gilles, Gourisse Benjamin. (2015). The Turkish Army in Politics. *Revue française de science politique*. 4 Vol. 65. URL: <https://shs.cairn.info/journal-revue-francaise-de-science-politique-2015-4-page-609?lang=en> (дата звернення: 05 квітня 2025).

Dursun Özlem Telli, Oral Mustafa (2023). 1960 Askeri Darbesi ve 1971 Muhtırası Üzerine Bir İnceleme. *Aksaray Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi*. 1(1), 49-64. URL: <http://asusbyodergi.aksaray.edu.tr/tr/download/article-file/3598432> (дата звернення: 25 квітня 2025).

Ekinci Ekrem Buğra. (2016). 1971 military memorandum: A political downturn. *Daily Sabah*. URL: <https://www.dailysabah.com/feature/2016/08/19/1971-military-memorandum-a-political-downturn/amp> (дата звернення: 26 квітня 2025).

Goodwin Jason. (1999). *Lords Of The Horizons: A History of the Ottoman Empire*. Random House, 368 p.

Gunes Gokan. (2016). Army saved Erdogan after failed coup attempt but he'll probably clip its wings. *The Mail & Guardian*. URL: <https://mg.co.za/article/2016-07-22-00-army-saved-erdogan-after-failed-coup-attempt-but-hell-probably-clip-its-wings/> (дата звернення: 29 квітня 2025).

Haugom Lars. (2019). The Turkish Armed Forces and Civil-military Relations in Turkey after the 15 July 2016 Coup Attempt. *The Scandinavian Journal of Military Studies*. URL: DOI:10.31374/sjms.14 (дата звернення: 29 квітня 2025).

İnanç Gül. (2006). "The politics of 'active neutrality' on the eve of a new world order: The case of Turkish chrome sales during the Second World War." *Middle Eastern Studies*. Volume 42, Issue 6 (November), P. 907–915.

İşık Mehmet, Eşitti Şakir. (2017). Extreme Nationalist Discourse In The Early Period Of The Turkish Republic and Its Reflection In The Turkish Media: The Case Of The Journal Gök-Börü. *SİYASAL: Journal of Political Sciences*. URL: <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/603111>. (дата звернення: 10 квітня 2025).

Karaman Solmaz. (2023). Türkiye'de Basının Darbelerle İmtihani. *PA Paradigma Akademi Yayınları*. URL: <https://www.paradigmaakademiyayinlari.com/wp-content/uploads/2024/02/turkiyede-basinin-darbelerle-imtihani.pdf> (дата звернення: 28 квітня 2025).

Karayaman Mehmet (2010). İsmet İnönü'nün Uşak'ta Taşlanması Olayının sebep ve sonuçları. *Tarih Okulu*. Eylül-Aralık. Sayı № VIII, s.19 – 49.

Kaynar Ayşegül K. (2022). The Last Two Decades of Civil-Military Relations in Turkey Under the Shadow of Courts. *OpenEdition. Journals*. URL: <https://journals.openedition.org/ejts/7976> (дата звернення: 29 квітня 2025).

Kıbil Mehmet (2023). 1908 jön türk devrimi'nin ingiliz basınına yansımaları. *History Studies*. URL: <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/3248145>. (дата звернення: 29 квітня 2025).

Özcan Abdülkadir. (2019). "Buçuktepe Vakası". *TDV İslam Ansiklopedisi*. URL: <https://islamansiklopedisi.org.tr/bucuktepe-vakasi/iliskili-maddeler> (дата звернення: 05 квітня 2025).

Rogan Eugene. (2022). *The Fall of the Ottomans. The Great War in the Middle East, 1914-1920*. Penguin Books Ltd., 528 p.

Stępniewska-Szydłowska Paulina. The origin of the Turkish Armed Forces: Kemalism and the proclamation of the Turkish Republic. *Security theory and practice*. DOI: 10.48269/2451-0718-btip-2022-1-010. [дата звернення: 28 квітня 2025].

Tekineş Haşim. (2024). Ecevit's Last Words: Turkey's Strategic Autonomy. *The Institute for Diplomacy and Economy*. URL: <https://www.institute.org/opinion/ecevits-last-words-turkeys-strategic-autonomy> [дата звернення: 28 квітня 2025].

Yılmaz Muzaffer Ercan. (2012). The Rise of Political Islam in Turkey: The Case of the Welfare Party. *Turkish Studies*. URL: <https://dspace.balikesir.edu.tr/xmlui/bitstream/handle/20.500.12462/8906/muzaffer-ercany%C4%B1lmaz.pdf?sequence=1&isAllowed=y> (дата звернення: 28 квітня 2025).

References

Haniöhlü M. Sh. (2018). *Ataturk: bihrafia myslytelia*. Lviv : Vydavnytstvo Anetty Antonenko; Kyiv: Nika-Tsentr, 239 s. (ukr.).

Sribniak Ihor. (2010). Yanycharskyi korpus osmanskoï armii (1362 r. – kinets XVI st.). *Ukraina v Tsentralno-Skhidnii Yevropi: Zb. nauk. pr. K.: Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy, Vyp. 9-10. S. 26-41. (ukr.)*.

Ahmad F. (2003). *The making of modern Turkey*. The Taylor & Francis e-Library. 267p. URL: [https://psi301.cankaya.edu.tr/uploads/files/Feroz%20Ahmad%20Making%20of%20Modern%20TR\(1\).pdf](https://psi301.cankaya.edu.tr/uploads/files/Feroz%20Ahmad%20Making%20of%20Modern%20TR(1).pdf) [Accessed 05 April 2025].

Aksoy Volkan. (2018). Halifelğin Kaldırılması ve Abdülmecid Efendinin Sürgün Edilmesinin İstikbal Gazetesine Yansması. *History Studies*. Volume 10. Issue 8, November 2018. p. 1-18 (tur.).

Bertolini Elisa. (2023). The Turkish Military Exceptionalism and the 1924 Constitution. *DPCE Online*. Vol. 61 No. 4. URL: <https://www.dpceonline.it/index.php/dpceonline/article/view/2054/2180> [Accessed 05 April 2025].

Demir Yeşim. (2006). Albay Talat Aydemir'in Darbe Girişimleri. *ÇTTAD*, V/12, (2006/ Bahar), s.s. 155–171 (tur.). URL: https://ataturkilkeleri.deu.edu.tr/pdf/13ncusonhali/11-S13_yesimdemir_155-171.pdf [Accessed 05 April 2025].

Dorronsoro Gilles, Gourisse Benjamin. (2015). The Turkish Army in Politics. *Revue française de science politique*. 4 Vol. 65. URL: <https://shs.cairn.info/journal-revue-francaise-de-science-politique-2015-4-page-609?lang=en>. [Accessed 05 April 2025].

Dursun Özlem Telli, Oral Mustafa (2023). 1960 Askeri Darbesi ve 1971 Muhtırası Üzerine Bir İnceleme. *Aksaray Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi*. 1(1), 49-64. URL: <http://asusbmyodergi.aksaray.edu.tr/tr/download/article-file/3598432> [Accessed 25 April 2025]. (tur.).

Ekinci Ekrem Buğra. (2016). 1971 military memorandum: A political downturn. *Daily Sabah*. URL: <https://www.dailysabah.com/feature/2016/08/19/1971-military-memorandum-a-political-downturn/amp> [Accessed 26 April 2025].

Goodwin Jason. (1999). *Lords Of The Horizons: A History of the Ottoman Empire*. Random House. 1999, 368 p.

Gunes Gokan. (2016). Army saved Erdogan after failed coup attempt but he'll probably clip its wings. *The Mail & Guardian*. URL: <https://mg.co.za/article/2016-07-22-00-army-saved-erdogan-after-failed-coup-attempt-but-hell-probably-clip-its-wings/> [Accessed 29 April 2025].

Haugom Lars. (2019). The Turkish Armed Forces and Civil-military Relations in Turkey after the 15 July 2016 Coup Attempt. *The Scandinavian Journal of Military Studies*. URL: DOI:10.31374/sjms.14 [Accessed 01.05.2025].

İnanç Gül. (2006). "The politics of 'active neutrality' on the eve of a new world order: The case of Turkish chrome sales during the Second World War." *Middle Eastern Studies*. Volume 42, Issue 6 (November), P. 907–915.

İşık Mehmet, Eşittü, Şakir. (2017). Extreme Nationalist Discourse In The Early Period Of The Turkish Republic and Its Reflection In The Turkish Media: The Case Of The Journal Gök-Börü. *SİYASAL: Journal of Political Sciences*. URL: <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/603111>. [Accessed 10 April 2025].

Karayaman Mehmet (2010). İsmet İnönü'nün Uşakta Taşlanması Olayının sebep ve sonuçları. *Tarih Okulu*. Eylül-Aralık 2010. Sayı № VIII, s.19-49. (tur.).

Karaman Solmaz. (2023). Türkiye'de Basının Darbelerle İmtihanı. *PA Paradigma Akademi Yayınları*. URL: <https://www.paradigmaakademiyayinlari.com/wp-content/uploads/2024/02/turkiyede-basinin-darbelerle-imtihani.pdf> [Accessed 28 April 2025]. (tur.).

Kaynar Ayşegül K. (2022). The Last Two Decades of Civil-Military Relations in Turkey Under the Shadow of Courts. *Open Editions Journal*. URL: <https://doi.org/10.4000/ejts.7976> [Accessed 29 April 2025], (tur.).

Kıbil Mehmet (2023). 1908 jön türk devrimi'nin ingiliz basımına yansımaları. *History Studies*. URL: <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/3248145>. [Accessed 29 April 2025]. (tur.).

Özcan Abdülkadir. (2019). "Buçuktepe Vakası". *TDV İslam Ansiklopedisi*. URL: <https://islamansiklopedisi.org.tr/bucuktepe-vakasi/iliskili-maddeler>. [Accessed 05 April 2025]. (tur.).

Rogan Eugene. (2022). *The Fall of the Ottomans. The Great War in the Middle East, 1914-1920*. Penguin Books Ltd., 528 p.

Stepniwska-Szydłowska Paulina. The origin of the Turkish Armed Forces: Kemalism and the proclamation of the Turkish Republic. *Security theory and practice*. DOI: 10.48269/2451-0718-btip-2022-1-010. [Accessed 28 April 2025].

Tekineş Haşim. (2024). Ecevit's Last Words: Turkey's Strategic Autonomy. *The Institute for Diplomacy and Economy*. URL: <https://www.institute.org/opinion/ecevits-last-words-turkeys-strategic-autonomy> [Accessed 29 April 2025].

Terzi H. (2007). Türk boğazları siyasi tarihi ışığında Karadeniz'deki mevcut durum. *İstanbul Üniversitesi*. URL: <https://nek.istanbul.edu.tr/ekos/TEZ/42911.pdf> [Accessed 25 April 2025]. (tur.).

Yılmaz Muzaffer Ercan. (2012). The Rise of Political Islam in Turkey: The Case of the Welfare Party. *Turkish Studies*. URL: <https://dspace.balikesir.edu.tr/xmlui/bitstream/handle/20.500.12462/8906/muzaffer-ercan-y%C4%B1lmaz.pdf?sequence=1&isAllowed=y> [Accessed 28 April 2025].

Aulin O.

**SPECIFICITY OF THE INFLUENCE OF THE MILITARY ON
THE POLITICAL SPHERE OF TURKEY (1923 – 2023)**

The article analyzes the specifics of the military's influence on the political sphere of the Turkish Republic. It is shown that from the very beginning in the middle of the 13th century, the process of Ottoman-Turkish state formation took place within the framework of the formation of a symbiotic military-religious-administrative system. Because of this, the institution of the army received a stable positive marking in the public consciousness. From the middle of the 15th century, the military elite, personified in the Janissary corps, began to play a noticeable role in the political life of the empire. Due to its transformation from an effective military tool of the Ottoman rulers to a destructive political force, in the first half of the 19th century, this military institution was liquidated. At the turn of the 19th-20th centuries, the officer corps belonged to the most educated and patriotic segments of the population of the then Ottoman Empire. The Young Turk movement contributed to positive political changes in the empire until the time when in 1908, received practically unlimited power and later turned into an institution of authoritarian rule of the country by the military. In the 1920s, the Ottoman Empire, with the active participation of the armed forces, was reformatted into a republic governed by Kemalists using authoritarian methods. The institution of the army received legislative registration as the main defender of Kemalism, as well as a safeguard against the revival of Islamism. In the 1940s-1990s, there was a gradual reduction of the Kemalist system of state administration in the direction of democratization, which was accompanied by manifestations of creeping Islamization and, at the same time, an increase in the role of the military in the political life of the republic. With the coming to power in Turkey in 2002 of moderate Islamists led by the current president R.T. Erdogan, an active phase of post-Kemalistization began. One of the main features of the new stage of Turkish history was a significant leveling of the influence of the military on the political sphere of the country. According to the results of the 2023 parliamentary and presidential elections. We can expect a further change in the role of the military in the political life of the country in the event of a victory for the opposition forces.

Keywords: army, politics, exceptionalism, Islamism, post-Kemalism.